

מחקרים וקבצים

□ יעקב מנצור, הערבית היהודית של בגדאד, ספר ג, מילון, חלק ראשון, חיפה תשמ"ג, הוצאת אוניברסיטת חיפה, כא + 161 + IX עמ'.

הלהג הערבי שבפי יהודי בגדאד נוהג גם-כן בפי יהודים במקומות אחרים בעיראק, אך לא בפי כל יהודי עיראק. זהו הספר השלישי שהוציא פרופ' יעקב מנצור על להג זה (הספר הראשון כלל פרקים בפונולוגיה ובמורפולוגיה של הלהג, והספר השני כלל טקסטים). בספר שלנו נכללו מילים, ביטויים, ניבים ופתגמים, שבשבע האותיות הראשונות של האלפבית הערבי. המחבר מסביר בהקדמתו, שאין זה מילון שלם של הלהג, אלא מילון של טקסטים שפירסם וטקסטים השמורים אצלו, וכולם שאובים ממקורות שבעל-פה בלבד. בשלב זה אי-אפשר לחבר מילון שלם של הלהג ואף-על-פי-כן הוא החליט לפרסם את המילון. כי 'להג זה עומד על סף כיליון, ואם לא נקדים לרשמו ולבדקו עתה עשויים אנו לאחר את המועד'.

□ יעקב כ"ץ, גוי של שבת — הרקע הכלכלי-חברתי והיסוד ההלכי להעסקת נוכרי בשבתות ובחגי ישראל, ירושלים תשמ"ג, הוצאת מרכז זלמן שזר, 192 עמ'.

פרופ' יעקב כ"ץ, שכבר דן במחקריו על יחסי היהודים וגויים כפי שהם משתקפים בהתפתחות ההלכה, דן במחקרו החדש בהעסקת גויים בשבתות. הספר עוסק בתופעה זו מתקופת התלמוד עד המאה ה-20. הספר אינו עוסק בתופעה הנדונה בארצות האסלאם ב-500 השנים האחרונות, חבל, כי בשל כך התמונה המשתקפת אינה שלמה. החומר הרב המרוכז והמנותח בספר מעיד על הגמישות של ההלכה היהודית ויכולתה למצא פתרונות לבעיות שהתעוררו עקב שינוי נסיבות החיים בגלויות שונות ובזמנים שונים.

□ מנחם שטרן (עורך), אומה ותולדותיה — קובץ מאמרים, חלק א, ירושלים תשמ"ג, הוצאת מרכז זלמן שזר, 308 עמ'.

בעקבות הקונגרס העולמי השמיני למדעי היהדות כונסו כאן 22 מהרצאות שהושמעו בו בתחום תולדות עם ישראל בעת העתיקה ובימי הביניים. 3 מאמרים בספר עוסקים ביהדות הספרדית והם: על קהילת נארבונה במאה ה-13 — אריה גראבריס; על ר' יוסף המון רופאו ורועצו של הסולטאן סלים הראשון — מאיר בניהו; על אנוסי פורטוגאל באימיר במאה ה-17 — יעקב ברנאי.

□ מ' בראשר, א' דותן, ד' טנא, גב"ע צרפתי (עורכים), מחקרי לשון — מוגשים לזאב בן-חיים בהגיעו לשיבה, ירושלים תשמ"ג, הוצאת מאגנס (האוניברסיטה העברית), ל"ב + 595 + VII עמ'.

37 מאמרים כנוסים בכרך זה לכבוד יובל השבעים של פרופ' זאב בן-חיים, שהוא מבכירי החוקרים של הלשון העברית והעושים בתפקידים ובמוסדות לטיפול הלשון. נציין בין המאמרים את אלה שעיסוקם בעולם המזרחי והספרדי: לבירורן של מקבילות ערביות לאוצר המלים המקראי — מאת יהושע בלאו; הצדיקים ונסיונותיהם לפי השומרונים אבראהים אלקבאי — מאת אברהם ש' הלקין; השוואות הלשוניות וידיעת הלשון (באזור הדיבור הערבי במאות ה-י' והי"א) מאת דוד טנא; הערות לסוגית הדו-תנועות בארמית הכבלית — שלמה מורג; מתי תפסה הערבית את מקום הארמית השומרנית — מאת חסיב שחאדה; פירושו של תנחום הירושלמי למקרא בהשוואה למילונו למשנה תורה — מאת הדסה שי. נוסף על כך עוד שלושה מאמרים בשירת ימי הביניים: דוחק השיר בתורת הלשון העברית בימי הביניים — מאת אסתר גולדנברג; שירי הספרדים... בחובות הלבבות — מאת אהרן מירסקי; חדשות ביצירתו של ר' יצחק בר לוי (אבן מר שאול) — מאת עזרא פליישר.

□ ד"ר שלמה קודש (עורך), ספר דוד גרוס – אסופת דברי הגות, מחקר וספרות, מוקדשת לד"ר דוד א' גרוס, במלאת לו שבעים שנה, ירושלים תשמ"ב, הוצאת המתמיד, 359 + 142 עמ' בעברית ובאנגלית.
עיקר פועלו של דר' דוד א' גרוס (נולד בפולין, השתלם באיטליה ובארה"ב, חי בונצואלה ועתה בירושלים) הוא בביסוס החינוך היהודי והעברי בקאראקאס. ספר היובל לכבודו כולל מפרסומיו, שרובם (6 מתוך 9) עוסקים ביהודי איטליה. המדורים האחרים בספר כוללים דברים לשבח, וכן מאמרים ומחקרים בנושאים שונים.

□ פ"ג וטיקויטס, תולדותיה של מצרים ממוחמד עלי עד סאדאת, ירושלים תשמ"ג, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, י"ב + 481 עמ'.
היהודים מזכירים רק בדרך אגב – והיהודי היחיד שפועלו צויץ הוא יעקב צנוע, המחזאי והעיתונאי – בחיבור זה, הנותן סקירה מקפת בעיקר של התמורות המדיניות במצרים מראשית המאה ה-19. ספר יחיד מסוגו לקורא העברי, והוא עשוי לשמש כספר-עזר גם למתעניין בתולדות יהודי מצרים.

ספרות

□ יהודה אברבנאל, שיחות על האהבה, תירגם מאיטלקית והוסיף מבוא והערות מנחם דורמן, ירושלים תשמ"ג, הוצאת מוסד ביאליק, 496 עמ'.
שיחות על אהבה, שיצא לאור לראשונה באיטלקית בשנת 1535, הוא מספרי המופת של הגות הרנסאנס באיטליה. לאחר צאתו לאור תורגם הספר לצרפתית (2 תרגומים), לספרדית (3 תרגומים) וללאטינית. הוא השפיע על סופרים והוגים יהודים, בהם ב' שפינוזה. עם זאת, בתחום התרבות היהודית נשכח הספר במשך מאות שנים. בסוף המאה ה-19 נתגלה כתב-יד עברי אנונימי שלו ורק עתה אנו זוכים לתרגום עברי מודרני שלו (מנחם דורמן, זכה על תרגומו זה בפרס טשרניחובסקי תשמ"ד). מחבר הספר חתם על ספרו באיטלקית בשם ליאונה אבריאן. לפי כמה עדויות המחבר הוא יהודה אברבנאל, בן דון יצחק אברבנאל, מראשי גלות ספרד, שנמלט בשנת 1492 לאיטליה. כמה וכמה סתומות מלוות את אישיותו של המחבר ואת חיבורו (האם ודאי שהמחבר הוא יהודה אברבנאל? האם המיר את דתו בסוף ימיו? האם החיבור אומנם נכתב איטלקית במקורו?) וגם מבואו הלמדני והמפורט מאוד של דורמן אינו מהסה את כל הספקות. מכל מקום, זו יצירה בעל ערך הגותי וספרותי, אשר יש בה ללמד על כמה סוגיות של תרבות וספרות, ועל אלה ראוי לדרן בהרחבה.

□ אלי עמיר, תרגול כפרות, תל-אביב תשמ"ד, הוצאת עם עובד, ספרית אפקים, 203 עמ'.
סיפורה של חבורת נערים מהמעברות, רובם עולים מעיראק, המתחנכת בקיבוץ ותיק בעמק, בראשית שנות החמישים. העימות בין שני העולמות הוא חד ונובק. בעימות זה מודגשים ההבדלים בין היחס לדת, למשפחה, לעבודת-כפיים וכן בין רמות-החיים של המעברה ושל הקיבוץ. אף כי המספר מייצג את יוצאי המעברה, ונראה שסיפורו הוא אוטוביוגרפי כיסודי, אין כאן צד אחד שכולו זכאי או כולו חייב. ההזדהות עם עולמם של הנערים אינו מוביל להטחת האשמות מכלילות נגד הקיבוץ. המחבר מתייחס אל עולמם של חברי הקיבוץ ואל כמה דמויות בו בהערכה ובאהדה, פרט לדור הבנים בקיבוץ, המתואר כולו כיהיר ומתנשא. זהו אחד הספרים הנכונים והרגישים שנכתבו בנושא זה, והוא נקי מהרבה פגמים שציינו ספרים קודמים שתארו את העימות בין יושבי המעברות ליושב הותיק.

□ מזל ויגרט, דמשק שלי, ירושלים ותל-אביב תשמ"ד, הוצאת דביר, 103 עמ'.
סיפורי זכרונות בעיני ילדה, על החיים היהודיים בדמשק לאחר מלחמת-העולם הראשונה. הכתיבה ניפרת בערכיה הספרותיים והלשוניים המובהקים. הסיפורים מתארים עולם של ילדות

והם עשויים להתאים למערכת החינוך, ואף-על-פי-כן אין זו ספרות לילדים והיא מכוונת לקורא הבוגר. כל אחד מהסיפורים עומד לעצמו וצירופם מהווה רצף. הם מתארים את: אורח-החיים, הבית, המנהגים, הילדות וגם את היחסים עם הערבים, המצטיירים כנינוחים ושלווים. 'דמשק שלי' מעורר עניין, במיוחד משום שעל יהדות דמשק נכתב מעט מאוד בספרות המחקר ובספרות היפה.

המחברת נולדה בדמשק ולמדה שם בבית-ספר עברי, עלתה לארץ ב-1924, מוסמכת האוניברסיטה העברית: בחינוך, בפסיכולוגיה ובמקרא. פרסמה 5 ספרי ילדים וספר פרשנות למקרא.

□ מירי בן-שמחון, מענינת, לא מענינת – שירים, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 31 עמ'. מירי בן-שמחון, כחלק משיריה (בהם: נערה מן הרחם, לאן; לקראת שיר; נערה מן הקטמונים; אצבעות אבי כזאבים; ועוד), נותנת ביטוי להתמודדות עם מורשת מוצאה. מורשת זו מיוצגת על-ידי דמויות משפחתיות (הסבתא, האם, האב) וחומרים תרבות מסורתית. זו התמודדות אמביואלנטית, המעוצבת בלשון שירית מתוחכמת ומרומזת ובניב מהוקצע.

□ טוביה סולמי, אל הר ההר, שירים, תל-אביב תשמ"ג, הוצאת אפיקים, 95 עמ'. זהו ספר-שירים חמישי למחברו (קודמו יצא לאור בשנת 1980), ובעיון ראשון נראה, כי יש בו הישג ניכר בהשוואה לקודמיו: בלשון, במעשה-השיר ובעולם שבא בו לידי ביטוי. התמאטיקה של השירים היא לאומית כיסודה, ושזורים בה מוטיבים מעולמם של יהודי תימן, מהם כשירים מיוחדים (כמו במחזור 'על כנפי השירים', המוקדש לר' שלום שבזי), ומהם בשירים כלליים. בספר כמה שירים, הנותנים ביטוי שירי מובהק, ולא בדרך של אמירה הצהרתית, לקיבוץ גלויות ולשילוב תרבויות (ראה, לדוגמה, השיר הפותח את הקובץ).

□ משה אלקיים: (1) נחל קדומים, שמשות ההיכל, 40 עמ'; (2) והילד ההוא מן המזח המאיים, 31 עמ' – שני ספרי שירה, תל-אביב תשמ"ג, הוצאת עקד.

'נחל קדומים, שמשות ההיכל' כולל רצף שירי, שעל-פי עדות מחברו: 'הינו סיפור של דור המעברות הניצב מול שוקת שכורה... דולה תמונות ומראות חיים שלמות, בשברי פסוקים, סיפורים ואפיונות...'. בשירה זו מספר דמויות מייצגות: הזקן (מצפון-אפריקה, שכבודו ניטל ממנו), הנער (בן-עירו של הזקן, שגדל באירופה ונקרע בין שני עולמות), המטורף (יהודי ממזרח-אירופה, שספג לתוכו את המציאות של יהודי המזרח). זו תמאטיקה שלא הרבו לתת לה ביטוי בשירה. גם בכמה משירי הקובץ 'הילד ההוא מן המזח המאיים' ניתן ביטוי למורשת יהודי המזרח, אם בתמאטיקה של השיר ואם בשימוש בחומרי מציאות שונים (לדוגמה, השירים: קטן הקומה, שיר ליוסף בן משה).

המחבר נולד בשנת 1941 במוגדור (אצווירה) שבמארוקו ועלה ארצה ב-1951. פירסם עד כה ארבעה ספרים (לרבות שני הנסקרים).

קיבלנו כמה ספרי שירה וספרי-ילדים אחד; בספרים עצמם אין חומרים תמאטיים המיוחדים ליהודי ספרד והמזרח. הספרים הם:

□ יחזקאל בר-נחום, פעמי סתיו – שירים, דברי-פתיחה פרופ' דב סדן, ירושלים תשמ"ב, 76 עמ'.

המחבר נולד בכגדאד, עלה לארץ בשנת 1933, נמנה עם עובדי האקדמיה ללשון עברית. זהו ספר-שירים שני שלו.

□ שמחה זרמתי-עצטה, מלקוש מאוחר – שירים, מכזא יוסף דחוח-הלוי, תל-אביב תשמ"ב, הוצאת 'אפיקים', 95 עמ'.

המחברת נולדה בכרם התימנים, עוסקת בהוראה ובחינוך.

□ עליזה גבאי, בגלגלי הזמן – שירים, תל-אביב תשמ"ג, הוצאת בית היצירה, 64 עמ'. המחברת נולדה בישראל ב-1954. זו מהדורה שלישית של הספר (מהדורתו הראשונה – 1982).

- רפאל סהר, שדרות היסמין – שירים, ירושלים תשמ"ג, מורשת, הוצאת ועד עדת הספרדים בירושלים והמרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח במשרד החינוך והתרבות, 63 עמ'.
- המחבר הוא יליד טבריה, דור רביעי בארץ למשפחה מכורדיסטאן. זהו ספר שירים שלישי שלו.
- יוסי אלפי, זה אני, יוסף, הבן של המכולת – שירים לילדים, צייר אבנר כץ, תל-אביב תשמ"ג, ספרית פועלים, 43 עמ'.

אמנות

- אביבה מולר-לנצט (עורכת), חיי היהודים במארוקו, הוצאה שנייה, מתוקנת, ירושלים ותל-אביב תשמ"ג, מוזיאון ישראל והוצאת סתות, 268 עמ'.
- כאביב ובקיץ 1973 ערך מוזיאון ישראל תערוכה גדולה על חיי היהודים במארוקו, ולקראתה יצא קטלוג מפואר של התערוכה. התערוכה והקטלוג הם מהמפעלים האתנו-מוזיאליים העשירים והמרשימים שהתקיימו בישראל (גם שתי תערוכות נוספות במוזיאון ישראל, על יהודי בוכארה ועל יהודי כורדיסטאן והקטלוגים שנתפרסמו בצמוד להם הם נכסים של קיימא בתחום זה). פרקי הקטלוג, אשר מהדורתו החדשה זהה עם קודמתה פרט לשינויים מזעריים, כוללים: מתולדות יהודי מארוקו, ישובי היהודים, חיי הרוח והדת, בית-הכנסת ותשמישי קדושה, מתווך השנה, מחזור חיי האדם, פולקלור ומסורת, עיסוקים, מלאכות, הבית וכליו, לבוש ועדיים, מוסיקה ועוד.
- אפשר שהתקדמות המחקר בעשור האחרון היתה מצדיקה העשרת המבואות לקטלוג זה. מצער יותר שרמת ההדפסה בצבעים של המהדורה החדשה נופלת מקודמתה.
- אהרון בצלאל, פסלים, ירושלים 1983, הוצאת קורן, מבואות: ד"ר גדעון עפרת, דוד גרשטיין, בעברית ובאנגלית.
- אלבום ובו תצלומים של 113 פסלים, חלקם בצבע, של האמן אהרון בצלאל, יליד אפגאניסטאן (1926), שעלה עם הוריו לירושלים (1938) ובה הוא מתגורר עד היום. שפת הפיסול שלו היא עכשווית לחלוטין, ועם זאת יש בפסליו רכיבים רבים ממורשת-תרבותו ונסיבות גידולו. ד"ר גדעון עפרת, במבוא לספר, מבחין בפיסול זה שלושה רבדים: לאומי, מינימי ומיתולוגי, ובין רכיביהם הוא מונה בין היתר את: המשפחה, הקבוצה, ההתלכדות, אקט העלייה, היות-עם וכן מוטיבים תנ"כיים.

עזר ומקראות

- (1) ד"ר יהודה ואלך, פרופ' משה ליסק, אריה יצחקי, שרה פאוסטובסקי (עורכים), אטלס כרטא לתולדות מדינת ישראל – העשור השלישי, ירושלים 1983, בהוצאת כרטא ומשרד הביטחון, 128 עמ', 155 מפות וטבלאות.
- (2) אטלס כרטא לתולדות מדינת ישראל – מפתח לשמות אישים ועניינים, ירושלים 1983, 104 עמ'.
- כרך נוסף באטלסים של כרטא לתולדות ארץ-ישראל, העם היהודי ומדינת ישראל, הזוכים לתפוצה ולהערכה. גם בכרך זה, העוסק בתולדות המדינה בשנות 1971-1982, ימצא העוסק בתולדות יהודי המזרח עניין רב, כגון במפות וטבלאות על: ארצות המוצא של העולים; התפלגויות העולים לפי יבשת-המוצא, שנת-העלייה, הגיל וגודל המשפחה; נישואים בין-עדתיים; רמת ההשכלה לפי המוצא ועוד. עיקרו של הכרך מוקדש לענייני ביטחון, וכך למיעוט הערבי, לענייני כלכלה ועוד.
- המפתח המאיר לשמות האישים והעניינים כולל את כל הערכים שבשלושת הכרכים של האטלס לתולדות מדינת ישראל.

□ ברוך תגר (ליקט וערך), משפחת טאג'יר-תגר – שורשים, ענפים ולקט זכרונות, רמת-גן 1983, 69 עמ'.

הרב משה תאדז'יר (רב ראשי של יהודי בולגאריה ומחבר), אברהם טאג'יר (קולונל בצבא הבולגארי ויו"ר הקונסיסטוריה של יהדות בולגאריה), שמואל טאג'יר (ממייסדי תל-אביב) הרב שלמה טאג'יר (רב ראשי של יהדות בוכארה ומאוחר יותר של יהודי סוריה ולבנון) ציונה תג'יר (מראשוני הציור הארץ-ישראלי) ח"כ אברהם כץ-עזר – כל אלה ודמויות ססגוניות אחרות הם צאצאים למשפחה אחת. כמה מענפיה של משפחה זו, שמוצאה מבולגאריה ואליה היגרו כנראה מגרמניה, מתוארים בספר זה. נוספו דברי-זכרונות, שנפלו בהם שיבושים עובדתיים לא-מעטים. הספר כולו הוא פרי הנהייה לחיפוש שורשים, המתפשטת בשנים האחרונות, ותכליתה כדברי המלקט: 'לתת לצאצאינו קשר כלשהו עם אבותינו'. הספר מלווה תצלומים רבים.

□ פגישה עם יוצר... ד"ר יפה בנימיני בשיחה עם המשורר שלום כתב, ירושלים תשמ"ג, הוצאת משרד החינוך והתרכות (המרכזים הפדאגוגיים והמרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח), 84 עמ'.

עיון ב-17 שירים מאת שלום כתב, מהמשוררים הבולטים בקרב יהדות כבל. השירים מלווים שיחה עם המשורר, ניתוח השירים והדרכה דידיאקטית.

□ פריגא זוארץ ופריגא תייר, חכמות נשים – לדמותה של האשה העבריייה בלוב, תל-אביב תשמ"ב, בהוצאת ועד קהילות לוב בישראל, 39 עמ'.

קונטרס, שעיקרו דמותן של שלוש נשים, וסביבן תוספות שונות, שאינן מצדיקות את השם שניתן לו.

□ Joseph Toledano, *Le Temps du Mellah*, Jerusalem 1982, Edition Ramtol, vii + 374 p.

ספר בתבנית אלבומית, המספר (בצרפתית) את תמצית סיורה של יהודת מארוקו, כפי שהוא משתקף ברשומות קהילת מכנאס. פרקי הספר מתארים את תולדות הקהילה מקדמת דנא ועד ימינו, ומשולבים בהם עניינים מההיסטוריה הכללית של מארוקו. מקום מובלט ניתן ליצירה הרוחנית, לרבנים ולסופרים, כמו גם לחינוך בקהילה. פרק מיוחד מתאר את הקשרים עם ארץ-ישראל. ייחודו של הספר הוא בשפע התצלומים שבו ובעיצובו ההדור.

□ השנים הראשונות – בית התפוצות על שם נחום גולדמן, עורך: ג'פרי ויגודר; מעצב: חיים שטייר, תל-אביב תשמ"ג, 71 + 70 עמודים, בעברית ובאנגלית.

בית התפוצות – 'מוזיאון הגולה היהודית', כהגדרתו של נחום גולדמן, שעל שמו קרוי המוסד – הוא מפעל יחיד מסוגו בעולם היהודי. במלאות חמש שנים להיווסדו יצאה לאור חוברת ובה מאמרים מאת ד"ר נחום גולדמן ז"ל, ויבל"א אבא קובנר וישעיהו וינברג, המפרים את קורות בית התפוצות והמשימות שהוצבו כיסודו. בחוברת מידע רב על פעולות המוסד, מלווה תצלומים. יצוין כי בין 32 התערוכות המתחלפות, שהוצגו בכית התפוצות, 11 היו על יהודי ספרד והמזרח, והן: על יהודי מצרים, הפלשים, הגיטאות באיטליה, קהילת לוב, יהודי ספרד ופורטוגאל באזור הקאריבי, בני-ישראל בהודו, הקהילה היהודית בג'רבה, יהודי צנעא, תור הזהב של יהודי אמסטרדאם, אתרים יהודיים בלבנון.

□ ר' יצחק בוחניך, בני חי – שולחן ערוך קטן, מקוצר ומנוקד, מהדורה שלישית, בני-ברק תשמ"ב, 128 עמ'.

הספר, שיצא במקורו בג'רבה, תוניסיה, בשנת 1965 – מלווה תצלומים ואיורים, שאלות לשינון וביאורי-מילים בצרפתית. מתאים למעוטי ידיעה ביהדות.